ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ქართული ხელნაწერები

Среди многочисленных памятников духовной и материальной культуры грузинского народа особое место занимают древние рукописи, хранящиеся, в основном, в Институте рукописей им. К. С. Кекелидзе Академии наук Грузинской ССР. Многие из этих рукописей иллюстрированы и представляют собой богатый материал для изучения истории оформления грузинской рукописной книги. По своим художественным достоинствам эти рукописи не уступают древним образцам грузинской архитектуры, фресковой живописи, чеканки или резьбы по дереву. Некоторые образцы книжного искусства представлены в настоящем издании.

Искусство оформления грузинской рукописной книги, имеющее длительную историю (с V по XVIII вв.), прошло определенные этапы развития, каждый из которых характеризуется вполне сложившимися художественно-стилистическими особенностями. Так, палимпсесты V—VI вв.—это не только важнейшие памятники древнехристианской литературы, но и свидетельства высокого развития книжного искусства определенной эпохи.

Декоративное убранство ранних иллюстрированных рукописей (Адишский, Первый Джручский четвероглавы) еще свободно от стеснительных норм средневекового искусства. Мраморные колонны с коринфскими и ионическими капителями, обнаженные тела на фоне пергамента, фигуры в свободно ниспадающих одеждах, складки которых выполнены с удивительной легкостью, нежнейшее, поражающее своей гармоничностью, сочетание красок — все это являлось отголоском эллинистического искусства.

Большинство декоративных рукописей — книги духовного содержания. Среди них специфичностью художественного оформления выделяются четвероглавы. Украшение четвероглавов как по характеру элементов декора, так и по их распределению в тексте рукописи имеет вполне законченную художественную форму, подчиненную строго определенным иконографическим нормам.

Иллюстрированные рукописи светского содержания относятся в основном к более позднему времени («Иосебзилиханиани», «Витязь в тигровой шкуре», «Висрамиани», «Калила и Димна»). В миниатюрах, украшающих эти книги, много интересного как с исторической, так и с этнографической точек зрения. Одежда, утварь, мебель, украшения часто отражают быт и вкусы общества своего времени.

Оформление грузинской рукописной книги развивалось по двум художественным направлениям: графическому и живописному. Первое направление характеризуется сочетанием нежных красок — графический рисунок расцвечен акварельными тонами. В рукописях, украшенных мастерами второго направления (Алавердский, Гелатский, Лапскалдский, Моквский,Второй Джручский четвероглавы), использована многослойная живописная техника. Многие из этих книг снабжены чеканными окладами. Оклады Цкароставского и Бертского четвероглавов выполнены знаменитыми золотых дел мастерами Бека и Бешкеном Опизари.

Декоративность усиливается сочетанием золота с красками. Золото используется для украшения бытовых предметов, одежды. Довольно часто в миниатюрах при помощи золотого фона условно передается пространство. Порой золотой контур обрисовывает каждую орнаментальную деталь. Золото до сих пор хорошо сохранило свой первоначальный блеск. В этом отношении особенно выделяются миниатюры Гелатского четвероглава. Уникальным является Моквский четвероглав, в котором сами миниатюры исполнены по золоту.

К сожалению, имена художников встречаются в приписках к рукописям довольно редко. Иногда их имена записаны в виде криптограмм (Первый Джручский четвероглав), иногда вплетены в орнаментальный рисунок (Иенашский, Второй Джручский четвероглавы). Часто переписчик рукописи является в то же время и художником-миниатюристом.

Судя по дошедшим до нас рукописным книгам, нетрудно понять, какой неоценимый вклад в сокровищницу мировой культуры внесли бескорыстные и нередко оставшиеся безымянными грузинские художники и каллиграфы, трудившиеся над обретшими бессмертие образцами древнего книжного искусства.

Елена Мачавариани

In the great number of relics of the Georgian people's spiritual and material life the role of manuscripts is of a special significance; the manuscripts are mainly kept at the Institute of Manuscripts named after K. S. Kekelidze of the Academy of Sciences of the Georgian SSR. A great many of these manuscripts are illustrated and present a rich source for the study of the history of the design of Georgian manuscript books.

The art of artistic design of Georgian manuscripts has passed certain stages of development each characterized by quite stable artistic and stylistic peculiarities, covering totally a long period of time, from the 5th to the 18th century. Thus, the V—VI polimpsests are most remarkable samples of ancient Christian literature evidencing as well a highly developed book-making árt of a certain epoch.

The decorative design of the early illustrated manuscripts (the Adishi, the First Jruchi Four Gospels) is still free from the limiting norms of the medieval art. The Hellinistic Art is reflected in the extreme softness and striking harmony of colours, in the figures in loose falling clothes with lightly painted folds, in the nudes, in the marble columns with Corinthian and Ionic capitals on the background of parchment.

Most of the decorative manuscripts are of ecclesiastic content. The Four Gospels are especially remarkable among them due to their artistic design. The nature of the ornamentation elements and their distribution in the manuscripts of the Four Gospels are artistically complete and meet the specific strict iconographic requirements.

Illustrated manuscripts of secular content belong as a rule to later periods („Joseb Zilikhaniani,“ „The Knight in the Tiger's Skin“, „Visramiani“, „Kilila and Damana“). Miniatures decorating these books are interesting both from the historical and from the ethnographical viewpoints. Garments, utensils, furniture, decorations usually reflect the everyday life and the tastes of each respective period.

Two artistic trends, graphical and pictorial, existed in the development of the Georgian manuscript design. The first trend was characterized by the combination of soft colours, the graphical picture was painted in water-colour hues. The manuscripts of the second trend, such as the Alaverdi, the Gelati, the Lapskaldi, the Mokvi, the Second Jruchi Four Gospels, were fulfilled by a multilayer pictorial method. Many of these books were set in chased frameworks. The setting frameworks of the Tskarostavi and the Berti Four Gospels were made by Beka and Beshken Opizari, famous Georgian goldsmiths.

The decorative aspect is made more expressive through the combination of gold with paints. Gold is used to decorate domestic utensils, clothes. Very often golden background conventionally presents space. Eventually, each ornamental element is outlined with gold. The gold has well preserved its glitter and colour. In this respect we should particularly mention the Gelati Four Gospels. A unique example is the Mokvi Four Gospels where the miniatures are made on gold.

Unfortunately, the names of the artists are rarely mentioned in the manuscripts. Sometimes they are either presented as cryptograms (the First Jruchi Four Gospels), or interwined with the ornamental design (the Ienashi, the Second Jruchi Four Gospels). Quite often the copyist writing the manuscripts at the same time painted the miniatures.

Judging from the manuscripts available now it is easy to understand the valuable contribution made to the world's culture by the skillful Georgian artists and calligraphs who very often remained unknown though they had created everlasting samples of ancient book-making art.

HELEN MACHAVARIANI

ქართული ხელნაწერები, რომლებიც ძირითადად დაცულია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში, ჩვენი ეროვნული კულტურის განსაკუთრებული მნიშვნელობის საგანძურია. ქართული ხელნაწერი წიგნი ხასიათდება ტექსტის კალიგრაფიული სილამაზით, მრავალფეროვანი ორნამენტაციითა და დახვეწილი მინიატურული მხატვრობით. ეს ხელნაწერები შესრულების ოსტატობით არ ჩამოუვარდება ხელოვნების სხვა დარგების—არქიტექტურის, კედლის მხატვრობის, ხეზე ჭრისა თუ ოქრომჭედლობის საუკეთესო ძეგლებს. წინამდებარე გამოცემაში წარმოდგენილია მხატვრული მორთულობის რამდენიმე ნიმუში.

ხელნაწერი წიგნის ხელოვნებამ განვითარების რამდენიმე საფეხური გაიარა, V—XVIII საუკუნეების მანძილზე გარკვეულ ფორმებსა და სახეებში ჩამოყალიბდა. V—VI სს. დათარიღებული პალიმფსესტები არა მარტო საქრისტიანო მწერლობის მნიშვნელოვანი ძეგლებია, არამედ ცხადყოფს ამ ადრეულ ეტაპზე წიგნის ხელოვნების მაღალ დონესაც. ხელნაწერი წიგნის მორთულობისათვის დამახასიათებელი ყველა ძირითადი ტენდენცია ჩამოყალიბებულ სახეს იღებს XI საუკუნეში. ადრეული ხანის ხელნაწერებში (ადიშის, ჯრუჭის I ოთხთავები) ოსტატის შემოქმედებითი თავისუფლება გამოვლინდა შემკულობის პრინციპში, მხატვრულ სტილსა და იკონოგრაფიაში. ზოგიერთი თავისებურებანი — მარმარილოს სვეტების იმიტაცია, კორინთული და იონური სვეტისთავები, შიშველი მოძრავი ფიგურები, ნახატის, განსაკუთრებით ნაოჭების შესრულების სიმსუბუქე მეტად ნაზი ფერადოვანი შეხამებით ჯერ კიდევ ელინისტური ხანის ხელოვნების გამოძახილია.

ჩვენამდე მოღწეული მხატვრული ხელნაწერები ძირითადად სასულიერო შინაარსისაა. მათ შორის მორთულობის სპეციფიკურობითა და ტრადიციულობით გამოირჩევა ოთხთავი. XI საუკუნიდან ოთხთავის შემკულობა გარკვეულ მხატვრულ პრინციპებს ემორჩილება, განსაზღვრულია მორთულობის ელემენტთა სახეობანი და ტექსტში მათი განაწილების თანმიმდევრობა. მტკიცდება შემუშავებული იკონოგრაფიული ნორმები.

საერო შინაარსის დასურათებული ძეგლები უმთავრესად გვიან ხანას ეკუთვნის („იოსებზილიხანიანი“, „ვეფხისტყაოსანი“, „ვისრამიანი“, „ქილილა და დამანა“). მინიატურებში ბევრი რამ არის საინტერესო ისტორიული და ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით. ტანისამოსი, ავეჯი, ჭურჭელი, სამკაული ხშირად იმდროინდელი საზოგადოების ცხოვრებასა და გემოვნებას გამოხატავს.

დეკორატიული შემკულობის მრავალფეროვნებას ქმნის ორნამენტულ სახეთა უსასრულო ვარიაციები. ორნამენტებში ხშირად რეალური ცხოვრებიდან აღებული მოტივებია გამოყენებული. წიგნის მორთულობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავთ საზედაო ასოებს. ასომთავრული შრიფტის სილამაზემ განაპირობა ის გარემოება, რომ ქართული დამწერლობის ყველა ეტაპზე მონუმენტური მთავრული ასოები რჩება ტექსტის შემკულობის ერთ-ერთ მთავარ ელემენტად.

წერის მანერისა და კოლორიტულ თავისებურებათა მიხედვით ქართულ ხელნაწერებში ორი მხატვრული მიმართულება გამოიყოფა. გრაფიკული ტიპის ხელნაწერების (მიქაელ მოდრეკილის საგალობელთა კრებული, ასტრონომიული ტრაქტატი, იენაშის ოთხთავი) პარალელურად არსებობს მრავალშრიანი საფერწერო ტექნიკით შესრულებული საზეიმო ტიპის ხელნაწერთა ჯგუფი (ალავერდის, გელათის, ჯრუჭის II, ლაფსყალდის ოთხთავები). ბევრი მათგანი ძვირფასი თვლებითა და ორნამენტებით შემკულ ჭედურ ყდაშია ჩასმული. წყაროსთავისა და ბერთის ხელნაწერთა მოჭედილობა ცნობილი ოქრომჭედლების ბექა და ბეშქენ ოპიზართა ნახელავია.

ხელნაწერთა კოლორიტულ გამაში დიდ როლს ასრულებს ოქრო. იგი ხშირად გამოყენებულია მინიატურებისა და ორნამენტული ნახატის ფონად, ტანისამოსისა და ავეჯის დასამუშავებლად. ოქროს დღესაც საოცარი ელვარება და სიმკვეთრე აქვს შენარჩუნებული. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა XII ს. გელათის ოთხთავის მინიატურები. საგანგებოდ აღსანიშნავია 1300 წლით დათარიღებული მოქვის სახარება, რომელშიაც მინიატურული მხატვრობა თვით ოქროზეა შესრულებული.

ქართულ ხელნაწერთა ანდერძებში სამწუხაროდ იშვიათად მოიხსენიება მინიატურისტ-მხატვართა სახელები. ალბათ შემსრულებელთა თავმდაბლობისა თუ მოკრძალების გამო. ზოგჯერ ოსტატი თავის სახელს გამოხატავს კრიპტოგრამულ წარწერაში (ჯრუჭის I ოთხთავი) ან მიფარვით აქსოვს ორნამენტულ ხვეულებში (იენაშის, ჯრუჭის II ოთხთავები). არის შემთხვევები, როდესაც გადამწერი ხელნაწერის მომხატველიცაა.

„ნაშრომი განძად დაშთების“ ან „მშრომელი წარვალს და ნაშრომი ჰგიეს“, ასე სჯეროდათ ქართველ ხელოვანთ. სწორედ ამ რწმენამ შექმნა და შეგვინახა ის განძი, რასაც ქართული ხელნაწერები ჰქვია.

ელენე მაჭავარიანი

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ფსალმუნი H-1665
XV ს.
25×17,5
სოლომონისათვის ძღვენის მირთმევა

ПСАЛТЫРЬ H-1665
XV В
ПОДНЕСЕНИЕ ДАРОВ СОЛОМОНУ

PSALTER H-1665
XV CENT.
PRESENTATION OF GIFTS TO SOLOMON

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ფსალმუნი H-1665

XV ს.

25×17,5

იუდეველთა ბრძოლა მეფე ადრაზართან

ПСАЛТЫРЬ H-1665
XV В.
БИТВА ИУДЕЕВ С ЦАРЕМ АДРАЗАРОМ

PSALTEP H-1665

XV CENT.

THE BATTLE OF THE ISRAELITES WITH KING HADAREZER

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

გელათის ოთხთავი Q-908
XII ს.
25,5 × 18,5
ვედრება

ГЕЛАТСКИЙ ЧЕТВЕРОГЛАВ Q-908
XII В.
ДЕИСУ́С

THE GELATI FOUR GOSPELS Q-908
XII CENT.
THE DEISIS

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ადიშის ოთხთავი

897 წ.

30×25

ლუკა და იოანე მახარებლები

АДИШСКИЙ ЧЕТВЕРОГЛАВ

897 г.

ЕВАНГЕЛИСТЫ ЛУКА И ИОАНН

THE ADISHI FOUR GOSPELS

897

ST. LUKE AND ST. JOHN THE EVANGELISTS

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

გელათის ოთხთავი Q-908

XII ს.

ქრისტეს ცთუნება

მინიატურის ზომა 8,5×6

ГЕЛАТСКИЙ ЧЕТВЕРОГЛАВ Q-908

XII В.

ИСКУШЕНИЕ ХРИСТА

РАЗМЕР МИНИАТЮРЫ 8,5×6

THE GELATI FOUR GOSPELS Q-908

XII CENT.

TEMPTATION OF CHRIST

SIZE OF THE MINIATURE 8,5×6

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ფსალმუნი H-1665

XV ს.

25×17,5

მიქაელ მთავარანგელოზის მიერ ამბაკუმის წაყვანა დანიელის მღვიმეში

ПСАЛТЫРЬ H-1665

XV В.

АРХАНГЕЛ МИХАИЛ БЕРЕТ АВВАКУМА В ЛЬВИНЫЙ РОВ ДАНИИЛА

PSALTER H-1665

XV CENT.

ARCHANGEL MICHAEL TAKES HABAKKUK TO DANIEL IN THE LION'S DEN

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ჯრუჭის II ოთხთავი H-1667

XII ს.

ეგვიპტედ ლტოლვა

მინიატურის ზომა 7×6

ВТОРОЙ ДЖРУЧСКИЙ ЧЕТВЕРОГЛАВ H-1667

XII В.

БЕГСТВО В ЕГИПЕТ

РАЗМЕР МИНИАТЮРЫ 7×6

THE SECOND JRUCHI FOUR GOSPELS H-1667

XII CENT.

THE ESCAPE TO EGYPT

SIZE OF THE MINIATURE 7×6

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ალავერდის ოთხთავი A-484
1054 წ.
24 × 18,5
ქრისტე წერს ეპისტოლეს ავგაროზს

АЛАВЕРДСКИЙ ЧЕТВЕРОГЛАВ А-484
1054 г.
ХРИСТОС ПИШЕТ ПИСЬМО АВГАРЮ

THE ALAVERDI FOUR GOSPELS A-484
1054
CHRIST WRITING THE LETTER TO AUGARUS

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ჯრუჭის II ოთხთავი H-1667

XII ს.

საიდუმლო სერობა

მინიატურის ზომა 6×12

ВТОРОЙ ДЖРУЧСКИЙ ЧЕТВЕРОГЛАВ H-1667

XII В.

ТАЙНАЯ ВЕЧЕРЯ

РАЗМЕР МИНИАТЮРЫ 6×12

THE SECOND JRUCHI FOUR GOSPELS H-1667

XII CENT.

THE LAST SUPPER

SIZE OF THE MINIATURE 6×12

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ალავერდის ოთხთავი A-484

1054 წ

24×18,5

მათე მახარებელი და სახარების დასაწყისი გვერდი

АЛАВЕРДСКИЙ ЧЕТВЕРОГЛАВ A-484

1054 г.

ЕВАНГЕЛИСТ МАТФЕЙ И НАЧАЛЬНАЯ СТРАНИЦА ЕВАНГЕЛИЯ

THE ALAVERDI FOUR GOSPELS A-484

1054

ST. MATTHEW THE EVANGELIST AND THE GOSPEL'S TITLE-PAGE

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ექვთიმე მთაწმიდელის სვინაქსარი A-648

1030 წ.

ხარება

მინიატურის ზომა 9,5×12

СИНАКСАРИЙ ЕВФИМИЯ СВЯТОГОРЦА А-648

1030 г.

БЛАГОВЕЩЕНИЕ

РАЗМЕР МИНИАТЮРЫ 9,5×12

ECVTHIME MTATSMIDELI'S SYNAXARIUM A-648

1030

ANNUNCIATION

SIZE OF THE MINIATURE 9,5×12

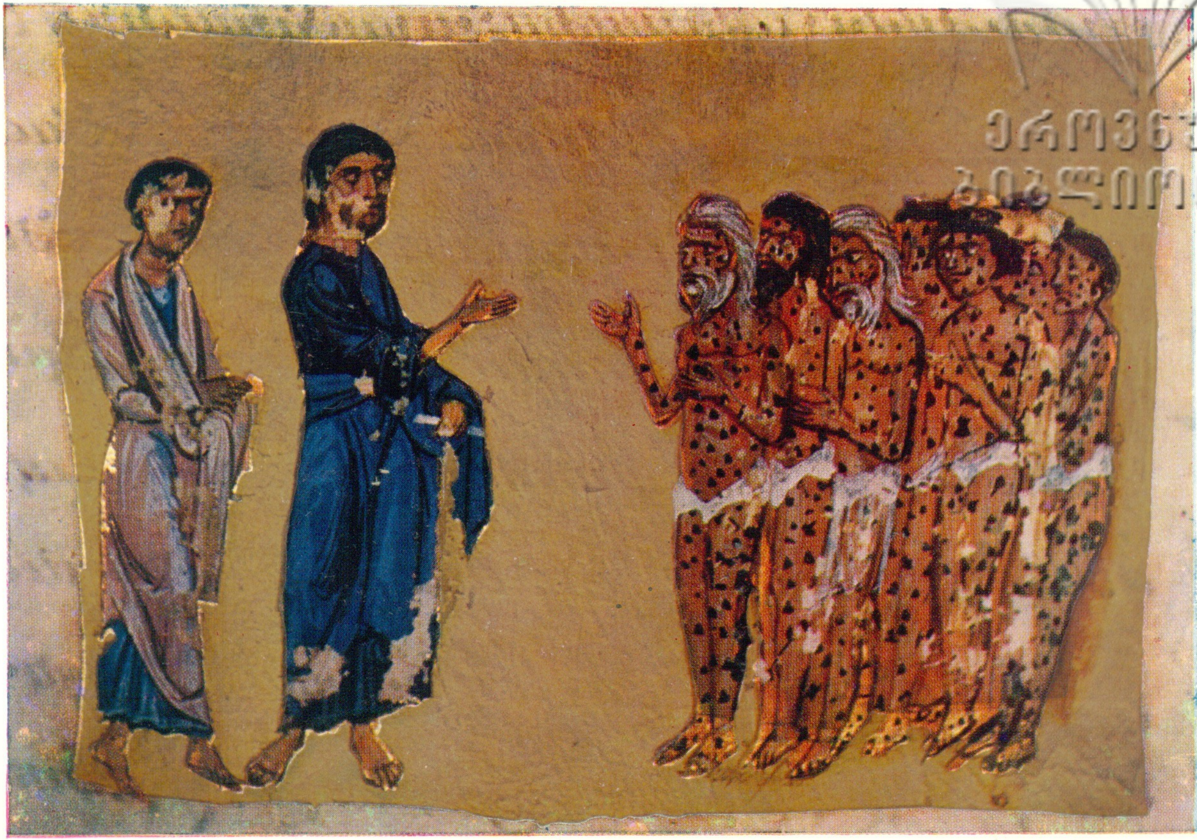

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

გელათის ოთხთავი Q-908
XII ს.
კეთროვანთა განკურნება
მინიატურის ზომა 6×8

ГЕЛАТСКИЙ ЧЕТВЕРОГЛАВ Q-908
XII В.
ИСЦЕЛЕНИЕ ПРОКАЖЕННЫХ
РАЗМЕР МИНИАТЮРЫ 6×8

THE GELATI FOUR GOSPELS Q-908
XII CENT.
HEALING OF THE LEPERS
SIZE OF THE MINIATURE 6×8